

Izvorni članak UDK 128:141.141(091)Tales

Primljeno 21. 1. 2015.

Željko Kaluderović Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Dr. Zorana Đinđića 2, RS–21000 Novi Sad
zeljko.kaludjerovic@gmail.com**Talesov vitalizam*****Sažetak**

U radu se analizira Talesovo shvaćanje duše, uz primarno oslanjanje na Aristotelove kapitalne uvide i konzultiranje relevantnih doksografskih bilješki. Istraživanjem je utvrđeno da je Stagiranin miletskog fizičara, uzimajući u obzir njegovo navodno stajalište da kamen ima dušu zato što pokreće željezo, situirao u kategoriju mislilaca koji su smatrali da je duša načelo kretanja. Autor je zatim konstatirao da je mišljenje da je duša pomiješana u cjelini povezano s poznatom sintagmom koja se pripisuje Talesu: »sve je puno bogova«. Ako se ove formulacije povežu s izjavama o kamenu magnetu i jantaru, onda se dobiva mogući zaključak da je, po Milećaninu, sve oduševljeno, tj. oživljeno, kako organski tako i neorganski dijelovi kozmosa. Konačno, ako ovi stavovi jesu autentično Talesovi, onda je on »rodonačelnik (...) filozofije« i zbog toga što govori o jednosti čitave stvarnosti, odnosno zato što se na ovaj način vitalistički ustanovljuje jedinstvo cjeline svega.

Ključne riječi

Tales, magnet, jantar, duša, načelo kretanja, »sve je puno bogova«, cjelina, vitalizam

Istraživanja o Talesovu shvaćanju duše oslanjaju se na Aristotelova djela, koja, s obzirom na nedostatak Milećaninovih originalnih fragmenata,¹ predstavljaju glavni i svakako najvažniji izvor. Ne samo da je Stagiranin najraniji autoritet za većinu onoga što su Tales i drugi pred Sokratovci naučavali nego se, prema Guthrieju,² i kasnija doksografska tradicija vraća historijskim radovima njegova učenika Teofrasta, prije svega spisu *Mnijenja fizičara* (*Φυσικῶν Δόξαι*), noseći pečat njegove škole u svojim radovima, a u znatnoj mjeri i njegove izuzetne ličnosti.

Potvrda stajališta da je Stagiranin doksografima i drugim autorima bio posredni ili neposredni autoritet kada pišu o miletskom misliocu, uočava se već kod Diogena Laertija (I,24):

*

Ovaj je rad nastao u okviru istraživanja »Nastajanje koncepta raciovitalizma u djelu Ortege y Gasset«, financiranog od strane Sveučilišta u Zagrebu, čiji je voditelj doc. dr. sc. Tomislav Krznar (Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu).

1

Diogen Laertije (I, 23) navodi oprečne izvore kada je u pitanju Talesova pisana ostavština. Prema nekim podacima, Milećanin nije ništa napisao, dok je po drugim autorima ovaj »proučavatelj prirode« (*φυσικῆς ... θεωρίας*)

napisao dva djela, jedno o o solsticiju i drugo o ekvinociju. Diogen dodaje da se Talesova djela ne bi mogla spoznati sve i da ih je napisao. Laertije je htio reći da je prvi fizičar bio toliko mudar da bi njegova djela, sve i da je napisao nešto drugo osim jednostavnih astronomskih spisa, za većinu ljudi morala biti neshvatljiva.

2

W. K. C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy I*, Cambridge University Press, Cambridge 1962., str. 41.

Aristotel i Hipija kažu da [Tales, op. Ž. K.] i neoduševljenim (stvarima) pripisuje dušu, zaključujući to po kamenu magneta i jantaru.³

Ἀριστοτέλης (de an. A2. 405a 19) δὲ καὶ Ἱππίας (DK 86 B 7) φασὶν αὐτὸν καὶ τοῖς ἀψύχοις μεταδιδόναι ψυχάς, τεκμαιρόμενον ἐκ τῆς λίθου τῆς μαγνήτιδος καὶ τοῦ ἡλέκτρου.

Kod samog Aristotela, u spisu *O duši* (Περὶ ψυχῆς),⁴ mogu se pronaći dva poznata i za ovo proučavanje indikativna mjesta. Na prvom mjestu, koje spominje i Diogen (De An.405a19–21), nalazi se izvještaj o Talesovu shvaćanju duše:

Čini se da je i Tales, po onome što spominju, prihvatio da je duša nešto što pokreće, ako je zaista rekao da kamen ima dušu zato što pokreće željezo.⁵

ἔοικε δὲ καὶ Θαλῆς ἐξ ὧν ἀπομνημονεύουσι κινητικόν τι τὴν ψυχὴν ὑπολαβεῖν, εἴπερ τὸν λίθον ἔφη ψυχὴν ἔχειν, ὅτι τὸν σίδηρον κινεῖ.

Iako Stagiranin ne navodi tko su oni »što spominju«, izvor obavijesti o Talesu mogao je biti i sofist Hipija,⁶ premda u *Fragmentima pred Sokratovaca*, u Hipijinu fragmentu iz *Neodređenih spisa* (DK86B7), piše šturo: »O Talesovom učenju o duši svemira«⁷ (*über die Lehre des Thales von der Psyche des Alls*). Hipija, u fragmentu prije upravo navedenog (DK86B6), navodi da on manje piše »historiju filozofije«, a više pravi svojevrsnu »hrestomatiju«, odnosno sakuplja mudre izreke raznovrsnih autora. Spominju se redom Orfej, Muzej, Hesiod, Homer, neimenovani pjesnik te konačno spisi Grkâ, ali i barbara. Istina, Hipija dodaje da će nakon što sastavi ono najvrednije i istovrsno »održati nov i raznolik govor«⁸ (καινὸν καὶ πολυειδῆ τὸν λόγον ποιήσομαι). Očigledno je da su i Talesove opservacije o kamenu magneta i jantaru zavrijedile Hipijinu pažnju, iako nije poznato što je s njima bilo tijekom otprilike stoljeća i pol, koliko dijeli ovu dvojicu filozofa.

Ono što se može pretpostaviti iz predočenog pasusa (De An.405a19–21) jest da ako nešto ima ono što pokreće, ono ima i dušu. Kamen magneta i jantar imaju ono što pokreće, pa bi mogući zaključak bio da kamen magneta i jantar imaju dušu.⁹ Pažljivije razmotrene ove premise i konkluzija pokazuju da se jedino zaključak da kamen magneta i jantar imaju dušu može s relativnom izvjesnošću pripisati Talesu. Prva premisa, »ako nešto ima ono što pokreće, ono ima i dušu«, uvedena je uz karakterističan Aristotelov oprez, »čini se (...) po onome što spominju«, dok je druga premisa, »kamen magneta i jantar imaju ono što pokreće«, spomenuta uz jedno delikatno »ako je zaista rekao«.

Vjerojatno će ostati vječna enigma gdje i kako povući crtu koja će razgraničiti ono što je izvorno Talesovo od onoga što predstavlja Stagiraninov ili, u ovom slučaju, Hipijin misaoni upliv. Legitimno rekonstruirajući dostupna svjedočanstva, Aristotel je utvrdio da je, prema Milećaninu, moguće da kamen ima dušu. Veznik εἴπερ (ili εἴ περ, pisano, pojačano εἶ), koji se spominje u De An.405a20, uobičajeno se prevodi s »ako baš«, »ako zaista«, »bar ako«, »ako inače«, »ako naime«, »i ako«, »makar«, »pa makar«, »baš i ako«, i time osnažuje Stagiraninov oprezni ton u rečenici (»ako je zaista rekao da kamen ima dušu zato što pokreće željezo«). Međutim, ako se ovo εἴπερ razumije tako da znači da se izrečena pretpostavka podudara s potonjim iskazom te se prevede kao »otkada«, »otkako«, »kako«, »budući da«, »jer«, »pošto«, rečenica ima manje rezerviran prizvuk (»budući da je rekao da kamen ima dušu zato što pokreće željezo« ili »jer je rekao da kamen ima dušu zato što pokreće željezo«).¹⁰ Tada i druga premisa, »kamen magneta i jantar imaju ono što pokreće«, postaje manje problematična i može biti Talesova. Ako, dakle, kamen magneta i jantar imaju dušu i pritom imaju i ono što pokreće, nije nemoguće kompletirati dedukciju potvrđujući, prema ovom interpretativnom modelu, da

je Tales mogao biti autor i prve premise: ako nešto ima ono što pokreće, ono ima i dušu.

3

Preveo Ž. Kaluđerović prema originalu *Život i mišljenja istaknutih filozofa* (Βίοι καὶ γνῶμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκίμησάντων), koji je preuzet s internetske adrese: <http://www.mikrosapoplous.gr/dl/dl01.html#thales>. Usp. Diogen Laertije, *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*, preveo A. Vilhar, BIGZ, Beograd 1979., I, 24, str. 7–8. Vilharov prijevod je: »Aristotel i Hipija kažu da je i mrtvim predmetima pripisivao da imaju dušu ili život, dokazujući to sa magnetom i čilibarom.« U svjedocanstvima u Dielsovim *Fragmentima predsokratovaca* (Hermann Diels, Walther Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker I*, Weidmann, Hildesheim 1985., A3, str. 73) piše: »Također je, nekako, [Tales, op. Ž. K.] pomoću magneta i jantara, (dokazivao) da i nežive (stvari) imaju dušu« (Ἀλλὰ καὶ ἄψυχα ψυχὴν ἔχειν ὁπωσοῦν ἐκ τῆς μαγνήτιδος καὶ τοῦ ἡλέκτρου). Preveo D. Salopek. Hermann Diels, *Predsokratovci. Fragmenti I*, Naprijed, Zagreb 1983., A3, str. 67.

4

Tri knjige spisa *O duši* i manje rasprave grupirane pod nazivom *Parva naturalia* sadrže znatno više od onoga što se zbirno može imenovati kao Aristotelova »psihologija«. U njima se diskutira o spoznajnim moćima, opažanju i mišljenju, ali dosta je prostora posvećeno, posebno u spisu *Parva naturalia*, i tzv. fiziološkim pitanjima, poput snova, budnog stanja ili disanja. Kao što je u »psihološka« razmatranja iz *Περὶ ψυχῆς* i *Parvae naturaliae* uključen značajan broj »fizioloških« opservacija, tako su, s druge strane, živa bića u pojedinim pasusima bioloških rasprava izučavana kroz prizmu duše. »Živo biće« Aristotel određuje kao »oduševljeno tijelo« (ζῶον σῶμα ἐμψυχόν) (GA738b20). U spisu *O dijelovima životinja* (Περὶ ζῶων μορίων) (641a21–22) Stagiranin kaže da je zadatak fizičara da govori o ψυχή i da je spozna, dok u spisu *O duši* (402a4–6) dodaje da znanje o njoj značajno doprinosi istini u cjelini, a posebno onome što se tiče prirode. U *Fizici* (Φυσικῆς ἀκροάσεως) (198a24–25) Aristotel doslovno kaže da se oblikovni, svrhoviti i tvorni uzrok često svode na jedno (slična tvrdnja izriče se i u PA641a25–27), što je za njega, kada su u pitanju uzrok i načelo živog tijela (ζῶντος σώματος), duša, čije će poimanje uključiti u vlastito interpretiranje predsokratovaca.

5

Preveo Ž. Kaluđerović. Usp. Aristotel, *O duši*, u: *O duši. Parva naturalia*, preveo S. Blagojević, Paideia, Beograd 2012., 405a19–21, str. 22; Aristotel, *O duši*, u: *O duši. Nagovor na filozofiju*, preveo M. Sironić, Naprijed, Zagreb 1987., 405a19–21, str. 11. Sironićev prijevod je: »Čini se da je i Tales, po onome

što spominju, shvatio dušu kao ono koje pokreće ako tvrdi da magnet ima dušu jer privlači željezo.« S obzirom na to da su i Aristotelove informacije »iz druge ruke«, on to ne propušta naglasiti, pa se obazriv ton izlaganja može uočiti i u drugim njegovim djelima, npr. u *Cael.* 294a28–30; *Met.* 984a2; *Pol.* 1259a6, 1259a18. Aristotel, u skladu s uobičajenom manirom, diskusiju o duši, u prvoj knjizi spisa *O duši*, započinje ispitivanjem mišljenja svojih prethodnika. Sâmo istraživanje nije puki historijski pregled ranijih doktrina, nego i identifikacija problemskog sklopa i pitanja koja su pokrenuta kod njegovih preteča, a povezana su s fundamentalnim poimanjem duše.

6

Usp. Bruno Snell, »Die Nachrichten über die Lehren des Thales und die Anfänge der griechischen Philosophie- und Literaturgeschichte«, *Philologus* 96 (1944), str. 170–182. Moguće je, također, da je Aristotel u Akademiji slušao predavanja o Talesu, ali i da je u pitanju njegova vlastita pretpostavka.

7

Preveo D. Salopek. Hermann Diels, *Predsokratovci. Fragmenti II*, Naprijed, Zagreb 1983., B7, str. 311. Usp. Hermann Diels, Walther Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker II*, Weidmann, Hildesheim 1985., B7, str. 332. U njemačkom izdanju *Fragmenata predsokratovaca* iz 1906. godine pored 7. fragmenta (DK86B7) piše samo: »O Talesovom pansihizmu« (über Thales' Panpsychismus). Preveo Ž. Kaluđerović. Preuzeto s internetske adrese: <http://remacle.org/bloodwolf/philosophes/hippias/diels.htm>.

8

Preveo D. Salopek. H. Diels, *Predsokratovci. Fragmenti II*, B6, str. 311. Usp. H. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker II*, B6, str. 331.

9

John Burnet smatra da je Tales zaista rekao da magnet i jantar imaju dušu. Teško je, ipak, složiti se s njegovom tvrdnjom da »reći da su magnet i jantar živi znači nagovijestiti, ako ništa drugo, da druge stvari to nisu« (*for to say the magnet and amber are alive is to imply, if anything, that other things are not*). Preveo Ž. Kaluđerović. John Burnet, *Early Greek Philosophy*, Meridian Books, Cleveland 1962., str. 50.

10

Potvrdu ovakvog značenja veznika εἶπερ moguće je pronaći u jednom od najboljih grčko-engleskih rječnika: Henry George Liddell, Robert Scott, Henry Stuart Jones, *A Greek-*

Iz citiranih dijelova, posebno iz Talesove upravo navedene navodne tvrdnje da kamen ima dušu zato što može pokretati željezo, može se zaključiti da je duša nešto pokretačko.¹¹ Bez obzira na to razmatra li se u vezi s disanjem, krvlju ili nečim trećim, duša je vrlo često razmatrana kao izvor života ili život sâm.¹² Kada netko umre, duša, u jednom od svojih značenja kod Homera,¹³ označava lik ili sjenu umrlog u trenutku smrti, poprimajući i fizičke odlike, ali zbog svoje razdvojenosti od tijela ne može više davati život i uzrokovati kretanje. Stari su Grci i rijeke, drveće i lišće na granama smatrali oduševljenim, odnosno živim, djelomice i zbog moći samokretanja i promjene, čime su se oni razlikovali od stijena i kamenja, na primjer. Tales možda nije u potpunosti na ovako drevnom stajalištu, ali relacija s animizmom¹⁴ još uvijek postoji.

Koliko god baštinici stavova miletskog mudraca zanemarivali izvedeni zaključak o oduševljenosti, tj. životu kamena magneta i jantara, izlažući uvjerenja bliska današnjem razumijevanju magneta kao tijela koje stvara magnetsko polje u sebi i oko sebe, oni istovremeno nisu prestajali razmišljati o Talesovu intrigantnom zaključivanju.¹⁵ Čak ni Aristotel¹⁶ ne kaže ništa direktno protiv mogućeg Talesova argumenta, iako je teško zaključiti da je sâm vjerovao da je kamen živ.¹⁷ Zanimljivo je spomenuti i Hegelov uvid, koji se nalazi u njegovim *Predavanjima o povijesti filozofije* (*Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*):

»Bolje je da magnet ima dušu, nego da ima snagu da privlači; snaga je neka vrsta osobine koja se predstavlja kao nešto što se može odvojiti od materije, kao neki predikat, – duša je, naprotiv, to kretanje njega samog, s prirodom materije jedno te isto.«¹⁸ (*Es ist besser, der Magnet habe eine Seele, als er habe die Kraft anzuziehen; Kraft ist eine Art von Eigenschaft, die von der Materie trennbar, als ein Prädikat vorgestellt wird, – Seele hingegen dies Bewegen seiner, mit der Natur der Materie dasselbe.*)¹⁹

Kako Stagiranin određuje život ($\zeta\omega\eta$), tu bitnu riječ za razumijevanje stavova miletskog *vitalista*?²⁰ U drugom poglavlju druge knjige spisa *O duši* (413a22–25), on navodi da se o životu govori na više načina, a da se, ako barem jedna od stvari koje će navesti pripada nečemu, onda za to nešto kaže da je živo. Nabrajaju se zatim um, opažanje, kretanje i mirovanje u mjestu te kretanje s obzirom na prehranu, rast i propadanje. Generalno gledano, Aristotel (*De An.* 403b25–29) pravi razliku između oduševljenog ($\zeta\mu\psi\chi\sigma\tau\omicron\nu$) i neoduševljenog ($\alpha\psi\chi\sigma\tau\omicron\nu$), ističući da se oni uglavnom razlikuju u pogledu dviju osobina: po kretanju ($\kappa\iota\nu\eta\sigma\epsilon\iota$) i po opažanju ($\alpha\iota\sigma\theta\acute{\alpha}\nu\epsilon\sigma\theta\alpha\iota$).²¹ Ovo gledište, smatra Stagiranin, ili je naslijeđeno od prethodnika ili po sveopćem mnijenju pripada duši. Sve što ima mogućnost spoznavanja, a opažanje je najčešći i najizraženiji primjer toga, jest živo. Nadalje, sve što ima sposobnost mijenjanja samoga sebe ili vlastitog okruženja, što se najbolje manifestira autonomnim kretanjem, također je živo.²² Ako su bitne oznake oduševljenosti moć opažanja i sposobnost kretanja i pokretanja, onda je $\psi\chi\eta$ bitni izvor opažanja i izvor kretanja, odnosno pokretač.

Ferid Muhić, u svojoj knjizi *Potomci bogova* (*Потомци на боговите*), uzimajući u obzir Aristotelove opservacije o temeljnim karakteristikama života, konstatira da se magnet i jantar, pod određenim uvjetima kao što je blizina željeza, nesumnjivo mogu kretati, kao što mogu aficirati i druge predmete da se kreću pod njihovim utjecajem. Zaključak iz ovog, prema njegovu mišljenju, logički nespornog argumenta glasi:

»... onda je jasno da oni [magnet i jantar, op. Ž. K.] posjeduju najmanje jednu moć koja je nužna i (po Aristotelu) dovoljna da im priznamo svojstvo života.«²³ (... *тогаш е јасно дека тие поседуваат најмалку една моќ која е и нужна и /според Аристотел/ доволна да им го признаеме својството на животот.*)

Tales je, na koncu, vjerojatno smatrao da i ono što se uobičajeno predstavlja kao da je neoduševljeno, tj. kao da nema život (τὰ ἄψυχα), uključujući kamen magneta i jantar, također jest živo. Budući da, naravno, i ono što je oduševlje-

English Lexicon, Oxford University Press, Oxford 1925., str. 489.

11

Aetije čak bilježi: »Tales je prvi izjavio da duša ima vječnopokretno i samopokretno svojstvo (φύσιν)« (Θαλῆς ἀπεφώνητο πρῶτος τὴν ψυχὴν φύσιν ἀεικίνητον ἢ αὐτοκίνητον). Preveo D. Salopek. H. Diels, *Predsokratovci. Fragmenti I*, A22a, str. 75. Usp. H. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker I*, A22a, str. 79.

12

Stagiranin na jednom mjestu (*De An.* 414a12) jednostavno kaže da je duša primarno ono na temelju čega se živi (ἡ ψυχὴ δὲ τοῦτο ὃ ζῶμεν). Epiharm ovu tezu potkrepljuje na primjeru kokošiju i pilića u dijelu svog 4. fragmenta (DK23B4): »Naime, i ženski kokošji rod – želiš li valjano proučiti – ne rađa žive (ζῶντα) mlade, već leži na jajima i tako im omogućava da steknu život (ψυχάν)« (Καὶ γὰρ τὸ θῆλυ τῶν ἀλεκτροιδῶν γένος, αἱ λῆϊς καταμαθεῖν ἀτενές, οὐ τίγκει τέκνα ζῶντα, ἀλλ' ἐπώϊζει καὶ ποιεῖ ψυχὰν ἔχειν). Preveo D. Novaković. H. Diels, *Predsokratovci. Fragmenti I*, B4, str. 177. Usp. H. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker I*, B4, str. 198. Drugi primjer za to da je duša to čime se prvobitno živi nalazi se u Anonymus Iamblichi (DK89A4). Tamo se navodi da svaki čovjek koji hoće biti gospodar samog sebe takvim može postati u najvećoj mjeri ako bi, ne mareći za život (ψυχῆς ἀφειδῆς), marljivo radio za pravdu i slijedio vrlinu. »Zbog nečeg takvog događa im se to da ljube dušu, jer to je život, tj. duša« (διὰ τοιοῦτον δὲ τι ταῦτα πάσχουσιν φιλοψυχούσι μὲν, ὅτι τοῦτο ἡ ζωὴ ἐστίν, ἡ ψυχὴ). Preveo D. Salopek. H. Diels, *Predsokratovci. Fragmenti II*, A4, str. 360. Usp. H. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker II*, A4, str. 401–402. Za Talesa je, također, kao i za većinu predsokratovaca, ψυχὴ sinonimna sa životom, tj. životnošću.

13

U Homerovim epovima riječ ψυχὴ, u drugom svom modalitetu, upućuje na život, označava život, tako da bi se, parafrazirajući Rohdea, moglo reći da bi se tamo gdje Homer piše »psih« danas naprosto stavilo »život«. Usp. Ervin Rode [Erwin Rohde], *PSYCHE. Kult duše i vera u besmrtnost kod Grka*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad 1991., str. 38.

14

Neki autori tvrde da Talesovi iskazi ne spadaju više u staru animističku religioznost, nego prije u panteističku »prirodnu teologiju« (racionalnu teoriju božanske prirode kako se

ona očituje u prirodi i prirodi onoga što jest s osloncem na prirodni razum), prema kojoj su bogovi prisutni u bivstvjućim stvarima.

15

To se može provjeriti kod Empedokla, Anaksagore, Diogena iz Apolonije, Demokrita, Aleksandra iz Afrodizije (usp. DK31A89; DK59A98a; DK64A33; DK68A165).

16

Kamen magneta spominje se i kod drugog velikog antičkog filozofa – Platona. On u dijalogu *Ion* (ΙΩΝ ἢ περὶ Ἰλιάδος · πειραστικός) (V,533d), kroz Sokratova usta, odgovara Ionu na njegovu tvrdnju da nitko o Homeru ne može bolje govoriti od njega samog. Sposobnost da se o Homeru izvrsno priča nije, prema Platonu, neko naročito umijeće, nego božanska snaga koja čovjeka goni »kao ona u kamenu, koji je Euripid nazvao magnetom, a ostali ga zovu Heraklovim kamenom« (ὥσπερ ἐν τῇ λίθῳ ἣν Εὐριπίδης μὲν Μαγνήτιν ὠνόμασεν, οἱ δὲ πολλοὶ Ἡρακλείαν). Preveo M. N. Đurić. Platon, *Ijon*, u: *Ijon. Gozba. Fedar*, Kultura, Beograd 1955., 533d, str. 11. Original *Iona* preuzet je iz: Platon, *Ion* (*Werke in acht Bänden*, sv. 1), ur. Gunther Eigler, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1990., 533d, str. 14. Taj kamen ne samo što sâm privlači željezne prstenove, nego i prstenovima daje snagu da mogu činiti ono isto što čini i on sâm, tj. da privlače druge prstenove, tako da se ponekad stvori sasvim dug lanac tih prstenova i svi vise jedan o drugom. A privlačna snaga svih pojedinih članova dolazi od onog kamena.

17

U Aristotelovu *corpusu* može se pronaći implicitni odgovor na Talesove stavove o oduševljenosti, odnosno oživljenosti kamena magneta i jantara. Kamen magneta i jantar, slijedeći Stagiranina, nemaju govora (λόγον), glasa (φωνή), žudnje (ἐπιθυμία), želje (βούλησις), predodžbe (φαντασία), sjećanja (ἀνάμνησις), vjerovanja (πίστις), mnijenja (δόξα), rasuđivanja (λογισμός), mišljenja (λόγος), znanja (ἐπιστήμη), razuma (διάνοια), uma (νοῦς), razboritosti (φρόνησις), volje (ἐκούσιος), izbora (προαίρεσις), karaktera (ἡθικῆς), slobode (ἐλευθερία)..., uz već spomenuto odsustvo opažanja (αἰσθησις), tako da u njegovom diskursu gotovo izvjesno nisu ni mogli biti živi. Usp. Jonathan Barnes, *The Presocratic Philosophers I*, Routledge & Kegan Paul, London 1979., str. 8.

18

Preveo M. N. Popović. G. V. F. Hegel [G. V. F. Hegel], *Istorija filozofije I*, BIGZ, Beograd 1975., str. 152. Original *Istorije filozofije I* preuzet je s internetske adrese: <http://www.>

no, odnosno ima život (τὰ ζῦψυχα), jest živo, zaključak je da sve ima život,²⁴ odnosno da postoji samo ono što ima život. Na ovaj se način vitalistički ustanovljuje jedinstvo cjeline svega.

* * *

Filozofi su vrlo rano drevne grčke bogove podvrgnuli racionalnom propitivanju i sistematskoj refleksiji.²⁵ *Fizičari* su osobito naglašavali dva božanska svojstva: prvo, načelno prožimanje cjeline bivstvujućeg, jer je božanstvo bilo prisutno u svemu; i drugo, ono je nešto što upravlja svime, zahvaljujući svom prvenstvenom položaju, a posebno nastajanjem, promjenama i propadanjem bića. Ovu sveopću prezentnost bogova u stvarima i prirodi izrazili su neki od najranijih predsokratovaca. Ona se, recimo, uočava u jednoj epizodi iz Heraklitova života. U spisu *O dijelovima životinja* (645a21) Aristotel kaže da su posjetitelji koji su jednom prilikom došli kod Efežanina da se s njim susretnu, i vidjeli ga kako se grije kraj peći, zastali uplašeni, a da ih je Heraklit pozvao da uđu riječima: »I ovdje su bogovi«²⁶ (καὶ ἐνταῦθα θεοὺς). Poznata je, u ovom kontekstu, i izreka prvog među predsokratovcima, Talesa: »sve je puno bogova« (πάντα πλήρη θεῶν). Nju Stagiranin, na drugom relevantnom mjestu za shvaćanje Milećaninova koncepta duše, donosi sljedećim riječima (*De An.*411a7–8):

Neki opet kažu da je ona [duša, op. Ž. K.] pomiješana u cjelini, zbog čega je možda i Tales pomislio da je sve puno bogova.²⁷

καὶ ἐν τῷ ὅλῳ δὲ τινες αὐτὴν μεμΐχθαι φασιν, ὅθεν ἴσως καὶ Θαλῆς ᾠήθη πάντα πλήρη θεῶν εἶναι.

Izreka »sve je puno bogova« (θεῶν εἶναι πλήρη πάντα) pronalazi se i u Platonovim *Zakonima* (*NOMOI H NOMOTHEΣΙΑI*) (899b) i, iako se ne pripisuje nikome, mogla bi pripadati upravo Talesu, a po Jaegeru predstavlja »krajnju formulu filozofskog proučavanja bitka«²⁸ (*ultimate formula of the philosophical study of Being*). Ovo pokazuje da nije samo Aristotel autoritet za spomenutu frazu,²⁹ tim prije što i Diogen Laertije (I,27) navodi da je, osim što je za načelo svega uzeo vodu, Tales naučavao i da je *kozmos* oduševljen (κόσμον ζῦψυχον) i pun *demon*a (δαιμόνων πλήρη).³⁰ Ovu izreku Diogen pripisuje i Heraklitu, s tim što, umjesto πάντα πλήρη θεῶν, po njemu stoji πάντα ψυχῶν εἶναι καὶ δαιμόνων πλήρη (»sve je od duša i puno je *demon*a«), što se slaže s Efežaninovima i ne samo njegovim naučavanjem o prirodi kao živom organizmu.³¹ Sam Aristotel će sintagmu »sve je puno bogova«, bez vezivanja za određeno ime, ponoviti u spisu *O rađanju životinja* (*Περὶ ζῴων γενέσεως*) (762a21), samo što će »bogove« (θεῶν) zamijeniti »dušom« (ψυχῆς). Na drugom mjestu, u djelu *O proricanju u snu* (*Περὶ τῆς κατ' ὕπνον μαντικῆς*) (463b15), Stagiranin će napisati: »Jer priroda je *demon*ska, a ne božanska«³² (φύσις δαιμονία ἀλλ' οὐκ θεῖα), što je moguće razumjeti tako da je priroda, i ako nije puna bogova, puna *demon*a, da se ne kaže *duhova*, što dovodi na ovaj način Aristotelove riječi u blizinu Talesovih.

Moguće je da je specifična informacija da je »sve puno bogova« generalizacija utemeljena na zaključku da su očevidno nežive stvari u stvari žive, da imaju dušu, zato što posjeduju ograničenu moć kretanja. Glavna *differentia specifica* bogova jest to što su besmrtni,³³ uvijek postojeći,³⁴ nestarivi i što njihova sila koja život daje nije ograničena, nego se proteže kako na živi tako i na tzv. neživi svijet. Ova se moć manifestira u permanentnom kretanju kao načelu vječne promjene u *kozmosu*, koji samim time postaje *pun bogova*, odnosno pun života. Ovu prožetost cjeline *kozmosa* životom najadekvatnije

izražava riječ ‘psyche’, koja je kod prvog Milećanina, kao što je već navedeno, primarno usredotočena na isti taj život.³⁵ Drugačije rečeno, božansko za prvog filozofa prirode nije bilo ništa antropomorfno, nego nešto bez ikakva

zeno.org/Philosophie/M/Hegel,+Georg+Wilhelm+Friedrich/Vorlesungen+%C3%BCber+die+Geschichte+der+Philosophie/Erster+Teil%3A+Griechische+Philosophie/Erster+Abschnitt.+Von+Thales+bis+Aristoteles/Ersstes+Kapitel.+Von+Thales+bis+Anaxagoras/A.+Philosophie+der+Ionier/1.+Thales.

19

U svakom slučaju, ono što je Talesu moglo izgledati zanimljivo i novo jest da (st)vari koje posjeduju svojstva privlačenja, poput kamena magneta, jesu različite u odnosu na ostala tijela. Jantar svoje specifično svojstvo pokazuje samo kada je zagrijan, bilo trenjem ili na neki drugi način, što je moglo navesti Talesa na pomisao da i druge vrste tvari također mogu pokazati svoj duševni karakter, ako se uspije pronaći adekvatan način kako ih nagnati da ga otkriju. Usp. W. K. C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy I*, str. 66.

20

Španjolski filozof José Ortega y Gasset, zastupnik raciovitalizma u jednoj fazi svog stvaralaštva, smatra da je sâm život vitalni um jer »živjeti znači nemati drugog izlaza iz neumoljivih okolnosti doli umovanja« (*to live is to have no other remedy than to reason in the face of one's inexorable circumstance*). Preveo Ž. Kaluđerović. José Ortega y Gasset, *En torno a Galileo*; citirano prema: Julián Marías, *History of Philosophy*, Dover Publications, New York 1967., str. 453.

21

Nešto kasnije (*De An.* 405b10–12), Stagiranin će reći da svi određuju dušu pomoću tri osobine, spominjanjem kretanjem i opažanjem te netjelesnošću (*ἀσωμάτω*). Kretanje Aristotel pretežno razmatra u prvoj knjizi, opažanje u drugoj i trećoj knjizi, dok o netjelesnosti, osim uzgrednih upućivanja, ne postoji zasebna rasprava u spisu *O duši*.

22

Nije uvijek lako kod Aristotela povući liniju razgraničenja između oduševljenog i neoduševljenog (usp. *HA* 588b4–13, *HA* 588b18–21; *PA* 681a12–16), a jednako kompleksno stoji stvar i s definiranjem života. Poznato je njegovo određenje, iz *De An.* 412a14–15, da se životom naziva samostalno hranjenje, rast i propadanje, što predstavlja evoluciju Stagirinova stava u odnosu na fragmentarno sačuvani spis *Nagovor na filozofiju* (*Προτρεπτικός*) (B74, B80), u kojem je opažanje osnova po kojoj se život diferencira od neživota. U *De An.* 434a22–25, dalje, navodi se da hranidbenu dušu (*θρεπτικὴν ψυχὴν*) mora imati sve što živi. U *O opažanju i opažajnom* (*Περί*

Αἰσθήσεως καὶ αἰσθητῶν) (436a18–19), potom, piše da neživo ne može biti ni bolesno ni zdravo, dok je u *Phys.* 255a5–7 zabilježeno da kretanje samo od sebe pripada životu, tj. da je svojstvo oduševljenih bića. U *Top.* 148a29–31 Aristotel, konačno, kaže da se o životu ne govori na osnovi jednog oblika, nego da jedan pripada životinjama, a drugi biljkama.

23

Preveo Ž. Kaluđerović. Ферид Мухик [Ferid Muhić], *Потомци на боговите*, Tabernakul, Skopje 2005., str. 88.

24

Aristotel je npr. vjerovao i da je nebo oduševljeno, tj. da ima život (*οὐρανὸς ἐμψυχος*) (*Cael.* 285a29). F. M. Cornford je na stajalištu da Talesov iskaz da sve jest živo ili oduševljeno (*τὸ πᾶν ἐμψυχον*) ukazuje na pokretljivost prirode (*φύσις*). Kretanje prirode, prema Cornfordu, i njena sposobnost da rađa druge stvari »jesu zbog njenog života (*ψυχῇ*), unutrašnjeg spontanog načela djelatnosti« (*are due to its life /ψυχῇ/, an inward, spontaneous principle of activity*). Preveo Ž. Kaluđerović. F. M. Cornford, *From Religion to Philosophy*, Harper & Row, New York 1957., str. 128. Cornford, štoviše, tvrdi da je ova duša u *kozmosu* identična sa samom prirodom.

25

Grčko filozofsko razmatranje prirode i statusa bogova, koje se frekventno označava frazom »filozofska teologija«, u novije su vrijeme aktivirali Werner Jaeger i Wilhelm Weischedel. Usp. Werner Jaeger, *The Theology of the Early Greek Philosophers*, Oxford University Press, Oxford 1967., str. 1, 9; Verner Jeger [Werner Jaeger], *Paideia*, Prosveta, Novi Sad 1991., str. 559; Wilhelm Weischedel, *Der Gott der Philosophen*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1983., str. 39.

26

Preveo Ž. Kaluđerović. Usp. Aristotel, *O delovima životinja*, u: *O delovima životinja. O kretanju životinja. O hodu životinja*, Paideia, Beograd 2011., 645a21, str. 28.

27

Preveo Ž. Kaluđerović. Usp. Aristotel, *O duši*, u: *O duši. Parva naturalia*, 411a7–8, str. 42. Sironičev prijevod je: »Neki tvrde da je duša pomiješana u čitavom svemiru. Po tome je možda i Tales pomislio da je sve puno bogova.« Aristotel, *O duši*, u: *O duši. Nagovor na filozofiju*, 411a7–8, str. 27.

28

Preveo Ž. Kaluđerović. W. Jaeger, *The Theology of the Early Greek Philosophers*, str. 21.

lika, beskonačno i u odnosu na početak i u odnosu na svršetak.³⁶ On je, možda, zadržao stari jezik izražavanja rekavši da je, u posebnom smislu, cijeli *kozmos* ispunjen bogovima. Ta sveprisutna kozmička sila kod Talesa je neka vrsta besmrtna *ψυχή*.

Ako se pokuša pronaći veza između temeljnih Talesovih stavova, moglo bi se najprije utvrditi da je izreka »sve je puno bogova« svojevrsna korekcija predodžbenog mišljenja po kojem bogovi postoje ponegdje. Ako se »bogovi« razmatraju kao diferencirane životne i prirodne sile koje u vodi imaju svoj prazvor, onda se pojavljuje veza i s Talesovim stavom »sve je voda«. Kako i duša upućuje na iste sile, može se zaključiti da voda jest *arhe* svega, jedna i fundamentalna tvar od koje nastaje cjelokupni *kozmos* i koja ga u bitnom smislu tvori, a koja svojom duševnošću/životnošću – i to je ono božansko – uzrokuje i uvjetuje svekolike mijene postojećeg. Voda bi, kao načelo, tako bila vječna »životna ili duševna (s)tvar«³⁷ (*life- or soul-stuff*).³⁸

Da voda za Talesa jest bitna tvar uočljivo je i iz najranijeg prikaza pogleda prvog filozofa prirode (*Met.*983b18–24):

*Ipak, ne slažu se svi u pogledu broja i oblika ovoga načela, nego Tales, utemeljitelj takve filozofije, kaže da je voda [načelo] (zbog čega je i izjavljivao da je zemlja na vodi), došavši možda do te zamisli jer je vidio da je hrana svih bića vlažna, i da toplina sama od nje [vlage] nastaje i po njoj živi.*³⁹

τὸ μέντοι πλῆθος καὶ τὸ εἶδος τῆς τοιαύτης ἀρχῆς οὐ τὸ αὐτὸ πάντες λέγουσιν, ἀλλὰ Θαλῆς μὲν ὁ τῆς τοιαύτης ἀρχηγὸς φιλοσοφίας ὕδωρ εἶναι φησιν (διὸ καὶ τὴν γῆν ἐφ' ὕδατος ἀπεφάνητο εἶναι), λαβὼν ἴσως τὴν ὑπόληψιν ἐκ τοῦ πάντων ὄρεῖν τὴν τροφὴν ἵγραν οὖσαν καὶ αὐτὸ τὸ θερμὸν ἐκ τούτου γιγνόμενον καὶ τούτῳ ζῶν.

Iz ovog odlomka iz prve knjige *Metafizike* (*Μετὰ τὰ φυσικά*) značajno je istaknuti mjesto na kojem Aristotel govori da sama toplina (*θερμὸν*) nastaje od vlage (*ὑγρῇ*) i po njoj živi (*ζῶν*) (*Met.*983b23–24). Što je Stagiranin pod ovim mislio? U pitanju je drevno stajalište,⁴⁰ odnosno predodžba hranjenja, po kojoj toplina jede vlagu. Da bi mogla živjeti, tj. opstati, toplina se mora hraniti. A njena je hrana vlaga, ono što je na neki način toplini suprotno. Međutim, kako u nastavku kaže Aristotel (*Met.*983b24–30), od čega stvari nastaju to je i načelo svega. Zbog ovakvog zapažanja Tales je prihvatio činjenicu da sjemena svih stvari imaju vlažnu prirodu te da je voda načelo prirode vlažnih stvari. Prema mišljenju nekih (Platona), i drevni kozmolozi su, mnogo prije tadašnjih naraštaja, prvi raspravljali o bogovima misleći o prirodi na isti način.

Jedno od tzv. racionalnih tumačenja uvođenja vode kao *arhea* (*ἀρχή*) od strane Talesa može se, na Guthriejevu tragu,⁴¹ odrediti kao ono što povezuje vodu s idejom života.⁴² Pristup po kojem je voda na različite načine bitna za život vjerojatno je najbliži Milećaninovu viđenju stvari. Veza između topline i života živih bića, vidljiva i golim okom, bila je naglašavana kao bitna i kauzalna u antičkom svijetu mnogo više nego što je to slučaj u modernim vremenima. Aristotel sâm govori o »životnoj/duševnoj toplini«⁴³ (*θερμότητα ψυχικήν*), dodajući već spominjani zaključak: »stoga je na neki način sve puno duše«⁴⁴ (*ὥστε τρόπον τινὰ πάντα ψυχῆς εἶναι πλήρη*) (*GA*762a21).

Stagiranin, pri kraju drugog poglavlja prve knjige spisa *O duši*, kaže da su stavovi prethodnika često uvjetovani etimologiziranjem⁴⁵ koje je zasnovano na homofoniji. Aristotel govori o filozofima koji dušu svode na jednu od suprotnosti, pa joj na temelju toga i daju odgovarajuće nazive (*De An.*405b27–28):

*Jedni, naime, govore da je ona [duša, op. Ž. K.] toplina jer je po tome i (riječ) živjeti (ζῆν) dobila ime.*⁴⁶

οἱ μὲν τὸ θερμὸν λέγοντες, ὅτι διὰ τοῦτο καὶ τὸ ζῆν ὠνόμασται.

Povezivanje duše i života s termičkim procesima zasnovano je na činjenici da se riječ *ζῆν* (*živjeti*), prema ovom pristupu, izvodi iz riječi *ζεῖν* (*ključati, biti vreo*). Iako se u ovoj rečenici iz spisa *O duši* ne spominje nijedno ime, nego se neodređeno kaže »jedni (...) govore«, izvjesno je, kako iz uvida u obrađiva-na mjesta iz *Corpus Aristotelicum* tako i iz razumijevanja općeg duhovnog

29

Aristotel je Talesovu izreku »sve je puno bo-gova« razumio kao da je izvedena iz stajališta da je duša »pomiješana u svemu«. Moglo bi se reći da su i 'duša' i 'bogovi' izrazi za nešto što može staviti u kretanje sve ostalo, a nalazi se u osnovi svega što jest. Dodatna veza iz-među »duše« i »bogova« može se uspostaviti sljedeći Diogenovu izjavu (I,24) da neki tvr-de, između ostalih i pjesnik Hoiril, da je Tales prvi izjavio da su duše, kao i bogovi, besmrtni (*ἀθάνατους τὰς ψυχάς*). Izjava se ponavlja i u leksikonu SUIDA (DK11A2), samo je tamo duša spomenuta u jednini kao besmrtna (*τὴν ψυχὴν ... ἀθάνατον*).

30

Istovjetna izjava pojavljuje se i kod Dielsa, gdje se, nakon stava da je za Milećanina načelo elemenata voda, dodaje i da je »kozmos živ i pun božanstava« (*τὸν δὲ κόσμον ἑμφυχον ἔφη καὶ δαιμόνων πλήρη*). Preveo D. Salopek. H. Diels, *Predsokratovci. Fragmenti I*, A3, str. 67. Usp. H. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker I*, A3, str. 73. U Aetijevim komentarima slično se navodi da je za Talesa, stoičkom frazeologijom rečeno, bog svjetski um te da je »sve živo i puno božanstava« (*τὸ δὲ πᾶν ἑμφυχον ἅμα καὶ δαιμόνων πλήρες*). Preveo D. Salopek. H. Diels, *Predsokratovci. Fragmenti I*, A23, str. 75. Usp. H. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker I*, A23, str. 79.

31

O vjerovanju da je *kozmos* prožet životom, kao i o sklonosti da se razmatra kao živi organizam, usp. Željko Kaluderović, »Presokrat-ske antipacije ne-antropocentrizma« (rad izložen na međunarodnom simpoziju *Integrativno mišljenje i nova paradigma znanja*, Zagreb, 28.–30. 11. 2013.).

32

Preveo Ž. Kaluderović. Aristotel, *O prorica-nju u snu*, u: *O duši. Parva naturalia*, 463b15, str. 353.

33

Pišući o Anaksimandrovom »onom neogra-ničenom« (*τὸ ἄπειρον*), Aristotel, u *Fizici* 203b13–15, upotrebljava attribute koje je drevno pjesništvo bilo rezerviralo za bogove, besmrtnost (*ἀθάνατον*) i nepropadljivost (*ἀνώλεθρον*).

34

Talesu se pripisuje i da je rekao: »Najstarija od svih stvari je bog, jer on se nije rodio« (*πρεσβύτατον τῶν ὄντων θεός· ἀγέννητον γάρ*). Preveo A. Vilhar. Diogen Laertije, *Životi i mi-*

šljenja istaknutih filozofa, I,35, str. 11. Walter F. Otto, pak, tvrdi da to što su grčki bogovi oduvijek bili, ne znači da nikad nisu rođeni. Oni su, istina, bili vječno mladi i prisutni u »najljepšoj mjeri tjelesnog oblika« – ljud-skom obličju. Preveo I. Mikecin. Walter F. Otto, *Bogovi Grčke*, AGM, Zagreb 2004., str. 172 i d.

35

Usp. Geoffrey S. Kirk, John Earle Raven, *The Presocratic Philosophers*, Cambridge Uni-versity Press, Cambridge 1957., str. 95.

36

DL I,36. Talesu se, ustvari, pripisuje da je po-stavio pitanje »Što je božansko?« (*τί τὸ θεῖον*) te da je na njega dao signifikantan odgovor: »Ono što nema ni početka ni kraja« (*τὸ μήτε ἀρχὴν ἔχον μήτε τελευτήν*). Preveo A. Vilhar. Diogen Laertije, *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*, I,36, str. 11. Jaeger smatra da se izraz 'božansko' ne pojavljuje samo kao još jedan predikat koji je primijenjen na prvo načelo. Naprotiv, on tvrdi da supstantiviranje pridjeva s određenim članom ukazuje na to da je riječ o nezavisnom pojmu koji se s pravom može identificirati kao umno načelo. (Usp. W. Jaeger, *The Theology of the Early Greek Philosophers*, str. 31, 203.) Jaeger misli i da ne postoji stvarni autoritet koji bi spomenutu sentenciju povezaao s Talesom. (Usp. W. Jaeger, *The Theology of the Early Greek Philo-sophers*, str. 29.)

37

Preveo Ž. Kaluderović. W. K. C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy I*, str. 67.

38

Izraz 'hilozoizam' – kovanica sastavljena od dvije grčke riječi, *ἵλη* (tvar) i *ζωή* (ži-vot) – koji je obično pripisivan Milećanima, a samim time i Talesu, bio je kritiziran kao izraz koji vodi u pogrešnom smjeru, i to na temelju toga da upućuje na teorije koje izričito poriču odvojenu realnost duha i materije. Navodi se da se ovim izrazom (koji je prvi upotrijebio platoničar Ralph Cudworth u svom najznačaj-nijem spisu *The True Intellectual System of the Universe*, London 1845.) sugerira da su jonski filozofi prirode razlikovali duh i mate-riju, što, prema Ueberwegu i Praechteru (Friedrich Ueberweg, Karl Praechter, *Grundriß der Geschichte der Philosophie I*, E. S. Mit-tler und Sohn, Berlin 1909., str. 41), Burnetu (J. Burnet, *Early Greek Philosophy*, str. 12, 13), Pavloviću (Branko Pavlović, *Presokrat-*

ambijenta u kojem su predsokratovci stvarali, da se kod Talesa može pronaći i uspostaviti bitna povezanost topline sa životom.⁴⁷

Iz navedenih Diogenovih i Aristotelovih zapažanja proizlazi nekoliko mogućih konstatacija. Najprije, uzimajući u obzir, možda usmenu, tradiciju koja Talesu pripisuje stajalište da kamen ima dušu zato što pokreće željezo, Aristotel ga stavlja u kategoriju onih mislitelja koji su smatrali da je duša *ἀρχὴ κινήσεως*, odnosno načelo kretanja. U vezi s poznatom Talesovom sintagmom *πάντα πλήρη θεῶν* jest i mišljenje da je duša pomiješana u cjelini. Ako se ove konstatacije povežu s izjavama o kamenu magnetu i jantaru, onda se dobiva zaključak da je, prema Milećaninu, sve oduševljeno, kako organski tako i neorganski dijelovi *kozmosa* (*κόσμον ἑμψυχον*). Konačno, ako ovi stavovi jesu autentično Talesovi, moglo bi se s pravom reći da je on »rodonačelnik (...) filozofije« (*ἀρχηγὸς φιλοσοφίας*) i zbog toga što govori o jednosti čitave stvarnosti, koja je pojmljena kao nešto oduševljeno, odnosno oživljeno.

Literatura

- Aristotel, *Metafizika*, Paideia, Beograd 2007.
- Aristotel, *Metafizika*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1985.
- Aristotel, *O delovima životinja. O kretanju životinja. O hodu životinja*, Paideia, Beograd 2011.
- Aristotel, *O duši. Parva naturalia*, Paideia, Beograd 2012.
- Aristotel, *O duši. Nagovor na filozofiju*, Naprijed, Zagreb 1987.
- Aristotel, *O nebu. O postajanju i propadanju*, Paideia, Beograd 2009.
- Aristotel, *O opažanju i opažajnom*, u: *O duši. Parva naturalia*, Paideia, Beograd 2012.
- Aristotel, *O proricanju u snu*, u: *O duši. Parva naturalia*, Paideia, Beograd 2012.
- Aristotel, *O rađanju životinja*, Paideia, Beograd 2011.
- Aristotel, *Politika*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1988.
- Aristotel, *Topika*, u: *Topika. Sofistička opovrgavanja*, Paideia, Beograd 2008.
- Aristotel, *Fizika*, Paideia, Beograd 2006.
- Aristotelis Opera*, ex. rec. Immanuelis Bekkeri, ed. Acad. Regia Borussica, I–V, Berlin 1831.–1870. Novo izdanje pripremio je O. Gigon, Berlin 1970.–1987. Svi Aristotelovi navodi sravnjivani su prema ovom izdanju.
- Barnes, J., *The Presocratic Philosophers I*, Routledge & Kegan Paul, London 1979.
- Burnet, J., *Early Greek Philosophy*, Meridian Books, Cleveland 1962.
- Cornford, F. M., *From Religion to Philosophy*, Harper & Row, New York 1957.
- Cudworth, R., *The True Intellectual System of the Universe*, Thomas Tegg, London 1845.
- Diels, H.; Kranz, W., *Die Fragmente der Vorsokratiker I–III*, Weidmann, Hildesheim 1985.–1987.
- Diels, H., *Predsokratovci. Fragmenti I–II*, Naprijed, Zagreb 1983.
- Diogen Laertije, *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*, BIGZ, Beograd 1973. Original je preuzet s internetske adrese: <http://www.mikrosapoplous.gr/dl/dl01.html#thales>.
- Guthrie, W. K. C., *A History of Greek Philosophy I*, Cambridge University Press, Cambridge 1962.
- Hegel, G. W. F., *Istorija filozofije I*, BIGZ, Beograd 1975. Original je preuzet s internetske adrese: <http://www.zeno.org/Philosophie/M/Hegel,+Georg+Wilhelm+Friedrich/Vorlesungen+%C3%BCber+die+Geschichte+der+Philosophie/Erster+Teil%3A+Griechische+Philosophie/Erster+Abschnitt.+Von+Thales+bis+Aristoteles/Erstes+Kapitel.+Von+Thales+bis+Anaxagoras/A.+Philosophie+der+Ionier/1.+Thales>.

Hussey, E., *The Presocratics*, Hackett Publishing Company, Indianapolis 1995.

Jaeger, W., *The Theology of the Early Greek Philosophers*, Oxford University Press, Oxford 1967.

Jeger, V., *Paideia*, Prosveta, Novi Sad 1991.

Joël, K., *Der Ursprung der Naturphilosophie aus dem Geiste der Mystik*, Eugen Diederichs Verlag, Jena 1926.

Kirk, G. S.; Raven, J. E., *The Presocratic Philosophers*, Cambridge University Press, Cambridge 1957.

Liddell, H. G.; Scott, R.; Jones, H. S., *A Greek-English Lexicon*, Oxford University Press, Oxford 1925.

Мукић, Ф., *Потомци на боговите*, Табернакул, Скопје 2005.

ska misao, ПЛАТОН, Beograd 1997., str. 17) i dr., nije bilo točno, tako da on nije sasvim adekvatan za ono što hoće označiti. Hilozoizam, prema autoru ovog rada, ne ukazuje ni na poricanje, ni na afirmiranje pojmovnog para materija–duh, a razlog je jednostavan: općepoznato je da Tales, kao ni drugi Jonjani, nije mislio u tim kategorijama. U njihovim je glavama prije figurirala neka vrsta pomiješanosti tjelesnog i duševnog elementa jer je to vrijeme kada je tijelo teško bilo zamisliti bez duše, ali i nju bez stvari. A budući da izraz »hilozoizam« sugerira stanje duha ljudi koji doista nisu imali jasnu koncepciju o razdvojenosti ovih dvaju elemenata, uz dužan oprez prema raznim »izmima«, može se i zadržati u upotrebi. Pretpostavke hilozoizma srodne su pretpostavkama panpsihizma, a mogu se povezati i sa stajalištem panteizma, animizma, psihovitalizma, pa i samog vitalizma, u smislu da egzistira samo ono što ima život, a za razjašnjenje života uzima se određena životna sila. Moglo bi se, na tragu Karla Joëla, reći da se smisao cjelokupne jonske filozofije može iskazati i sa stajališta panenteizma, koji označava jedinstvenost, tj. jednost svijeta i boga, pri čemu se bog ne rastvara u svijetu. Usp. Karl Joël, *Der Ursprung der Naturphilosophie aus dem Geiste der Mystik*, Eugen Diederichs Verlag, Jena 1926., str. 108.

39

Preveo Ž. Kaluđerović. Usp. Aristotel, *Metafizika*, preveo S. Blagojević, Paideia, Beograd 2007., 983b18–24, str. 11; Aristotel, *Metafizika*, preveo T. Ladan, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1985., 983b18–24, str. 10–11. Ladanov prijevod je: »Međutim, svi ne drže isto što se tiče množine i vrste toga počela, nego Tales (začetnik takve filozofije) kaže kako je to voda (zbog čega je i izjavljivao da zemlja pluta na vodi), došavši možda do te pretpostavke jer je vidio da je hrana svemu vlažna i da sama toplina nastaje iz vlage i po njoj živi.« U vezi s ovim navodom iz *Metafizike* je i pasus iz spisa *O nebu* (Περὶ οὐρανοῦ) (294a28–294b1).

40

Za njega W. D. Ross kaže da je ono, u Aristotelovom navođenju, fiziološke prirode. Usp. W. D. Ross, *Aristotle's Metaphysics I*, Oxford University Press, Oxford 1997., str. 129. Burnet još dodaje biološke i meteorološke argumente, tvrdeći da je u Talesovo vrijeme prevladavao interes za meteorologiju. Usp. J. Burnet, *Early Greek Philosophy*, str. 48.

41

W. K. C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy I*, str. 61–62.

42

Hegelovski rečeno, »tečnost je po svome pojmu život, – spekulativna voda« (*Die Flüssigkeit ist ihrem Begriffe nach Leben, – das spekulative Wasser*). Preveo M. N. Popović. G. V. F. Hegel, *Istorija filozofije I*, str. 147.

43

Usp. i MA703a9–24.

44

Preveo Ž. Kaluđerović. Usp. Aristotel, *O rađanju životinja*, Paideia, Beograd 2011., 762a21, str. 190.

45

Grčko etimologiziranje ne treba razmatrati kao da je identično s današnjim etimološkim istraživanjima u znanosti. Ono treba biti shvaćeno kao pokušaj da se prođe u misterij stvari i njihovu bit, što govori da ona ima ponajprije filozofsku notu, a ne lingvističku.

46

Preveo Ž. Kaluđerović. Usp. Aristotel, *O duši*, u: *O duši. Parva naturalia*, 405b27–28, str. 26; Aristotel, *O duši*, u: *O duši. Nagovor na filozofiju*, 405b27–28, str. 12. Sironičev prijevod je: »Jedni nazivajući je toplotom, jer je zbog toga stvorena i riječ živjeti (zēn).«

47

Kao i kod Anaksimandra, Parmenida, Empedokla, Anaksagore i Arhelaja. Aristotel je, također, smatrao da je razmjena topline osnova života.

Ortega y Gasset, J., *En torno a Galileo*. Citirano prema: J. Marías, *History of Philosophy*, Dover Publications, New York 1967.

Otto, W. F., *Bogovi Grčke*, AGM, Zagreb 2004.

Pavlović, B., *Presokratska misao*, ΠΛΑΤΩ, Beograd 1997.

Platon, *Ijon*, u: *Ijon. Gozba. Fedar*, Kultura, Beograd 1955. Original je preuzet iz: Platon, *Ion (Werke in acht Bänden*, Bd. 1), hrsg. von G. Eigler, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1990.

Platon, *Zakoni*, Dereta, Beograd 2004.

Rode, E., *PSYCHE. Kult duše i vera u besmrtnost kod Grka*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad 1991.

Ross, W. D., *Aristotle's Metaphysics I*, Oxford University Press, Oxford 1997.

Snell, B., »Die Nachrichten über die Lehren des Thales und die Anfänge der griechischen Philosophie- und Literaturgeschichte«, *Philologus* 96 (1944), str. 170–182.

Ueberweg, F.; Praechter, K., *Grundriß der Geschichte der Philosophie I*, E. S. Mittler und Sohn, Berlin 1909.

Weischedel, W., *Der Gott der Philosophen*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1983.

Željko Kaluderović

Thales' Vitalism

Abstract

The paper analyses Thales' concept of soul, primarily based on Aristotle's main insights and by consulting relevant doxographical accounts. The study has shown that the Stagirite classified the Milesian physicist, while taking into account his alleged view that the stone has a soul in it because it moves iron, in the category of thinkers who believed that soul is the cause of motion. The author, then, concludes that the view that soul is intermingled in the whole is related to the famous phrase attributed to Thales according to which "all things are full of gods". If we connect these formulations with statements about the lodestone and amber, then we arrive to a possible conclusion that, according to the Milesian, all things are ensouled, i.e. alive, both organic and inorganic parts of the cosmos. Finally, if these are authentic Thales's views, then he is "the founder of (...) philosophy", because he talks about the unity of the entire reality, and because in this way the unity of wholeness is vitalistically established.

Key words

Thales, lodestone, amber, soul, cause of motion, "all things are full of gods", whole, vitalism